

Forradalom a műalkotásban – műalkotás a forradalomban

Karinthy Frigyes: Vérmező

VÖRÖS BOLDIZSÁR

A 13 év körüli Karinthy Frigyes 1900. január 30-i naplófeljegyzésében részletesen beszámolt arról, hogy látta színházban *Az ember tragédiáját*. A leírás foglalkozik az egyes színekkel is – feltűnő ugyanakkor, hogy a beszámoló közel egynegyede csak a francia forradalmi jelenetet tárgyalja: „És oh Istenem a francia borzasztó forradalom. Danton (Ádám) minden mozdulata és öltözéke is francia volt. Aztán a büszke nyugodt marquis hug ával a király igazi hive ki csak félvállról felelgetett hidegen Dantonnak s a convent elé vitték. Danton belé szeret hugába de egy dühös jacobinus leszúrja azt. Egyszere Megjelen Robesperre s lázító beszédett mond Danton ellen. Dühösen rohantak felé s ledobták az emelvényről »Robes pierre, követni fogsz!« kiáltá és fölment a vérpad lépcsőjén. A hohér (Luczifer.) ledobja parokáját es kabátját a nép közé – oly izgató volt – aztán hátul meg köti a kezét mialatt a tömeg, vad lelkesedéssel éneklí a Marsaillest. A fejét a bakó alá hajtja Danton – s a függöny legördül.”¹

¹ Ld. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (A továbbiakban: OSZK Kézirattár), Quart. Hung. 3434. 2. 35–36. old. Vö. Karinthy Frigyes: *Gyermekkori naplók 1898–1899., 1899–1900.* S.a.r. és az utószót írta: Szalay Károly. Helikon, Budapest, 1987. 76–77. old. A továbbiakban: Karinthy Frigyes, 1987. – A korabeli szövegeket az eredeti helyesírással adom közre, az idézetekben a kurziválások az eredeti kiemeléseknek felelnek meg. – A *Vérmező* című alkotás előzményeként érdemes idézni Karinthy naplójából az 1899. március 22-i beszámoló mellé írt versét az elfogott és kivégzett szabadságharcosról: „A szabadság zsarnokai/ Ők ítéltek el őt/ Tömlöczbe zárták mint tolvajt/ Mint hitvány pártütőt/ Hazáját nemzetét védé/ A midőn elfogák/ Vaslánczot vertek kezire/ S a tömlöczbe dobák [...] És őtet kivivék/ A bakon

Egy 1929-es írásában pedig Karinthy így faggatta Georg Büchnert: „Carlyle könyve »History of French Revolution« akkoriban jelent meg. Olvastad, úgy-e? Hogyne olvastad volna. Ha az én koromban lennél, nem tagadnád már magad előtt se, hogy soha Dantonod meg nem írod e káprázatos könyv hatása nélkül, nem tartanád megalázónak, hogy *közvetve*, egy remekművön át csapott meg ama Látomás, mintahogy nem resteljük, ha a pokolról írván, vagy beszélvén, Dante jelzőit és képeit használjuk közvetlen képnek és jelzőnek.

És én is elmondanám neked. [...] Tizenhétéves voltam, mikor Carlyle époszát először olvastam. Addig a történelemből unalmas patronjait ismertem csak – a forrásművek, memoárok megismerésének szomjúságát Carlyle oltotta belém.² Az író beszámolt arról is, hogy a Nemzeti Múzeum hírlaposztályán hozzájutott néhány francia forradalmi újság eredeti példányaihoz. Budapesten bolyongva, a Vérmezőhöz érve pedig Martinovics Ignác alakja idéződött fel emlékezetében: „Nem amit az iskolában tanultam róla. Néhány száraz, de megbízható adat, ha jól emlékszem, Fraknói püspök könyve egy szikár, sötétszemű ferencendi

apátról, aki valami diplomáciai kiküldetésben Párizsban járt abban az időben és visszatért.” Karinthy visszaemlékezése szerint olvasmányai, személyes élményei nyomán ekkor, 1905-ben írta meg *Vérmező* című költeményét.³

Jól látható, hogy a különböző időpontokban keletkezett visszaemlékező írásokban közös a felfokozott érdeklődés a francia forradalom iránt – ám ugyanakkor a visszabozorítás is, a forradalom kegyetlenségeitől. S e lelki-gondolati elemek, tényezők – ha különböző megjelenési formákban is – jelen vannak a *Vérmező* 1909 és 1919 közötti szövegváltozataiban is.

Carlyle, Fraknói, Karinthy

Karinthy *Vérmezőjének* forradalomábrázolására a visszaemlékezés szerint meghatározó befolyást gyakoroló Carlyle-mű ugyanis meglehetősen szkeptikusan írt a forradalmakról általában: „Sivár, mélyen elszomorító a forradalom minden formájában”,⁴ a francia forradalom terrorjáról pedig kifejezetten elutasítóan: 1793 nyarán „[a] nagy guillotine minden nap megkapja a maga ré-

hejh a vérpadon/ Az ő fejét vevék”. Ld. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3434. 1. 51–52. old. Vö. Karinthy Frigyes, 1987. 45–46. old.

- 2 Karinthy Frigyes: Martinovics. In: *Uő: Minden másképpen van. (Ötvenkét vasárnap.)* Athenaeum, Budapest, [1929.] 184. old. A továbbiakban: Karinthy Frigyes, 1929. – A Kőhalmi Béla által szerkesztett, 1918-as Könyvek Könyve-összeállításban Karinthy legkedvesebb könyvei között jelölte meg Carlyle: *A francia forradalom története* című munkáját. Karinthy Frigyes... In: *Könyvek Könyve. 87 magyar író, tudós, művész, közéleti ember és kiadó vallomása kedves olvasmányairól.* Szerk., bev.:

Kőhalmi Béla. Lantos, Budapest, 1918. 105. old. A *Pesti Napló* 1919. február 16-i számában megjelent, a francia forradalom alakjait felidéző, humoros, aktuális utalásokat tartalmazó Frimaire 13. című jelenetét az író a Carlyle-Karinthy szójáték-aláírással adta közre: Carlyle-Karinthy: Frimaire 13. *Pesti Napló*, 1919. február 16. 10. old.

- 3 Karinthy Frigyes, 1929. 183–189. old. Vö. még: Tóth Árpád: Karinthy Frigyes. *Aurora*, 1922/1. 52. old.
- 4 Carlyle Tamás: *A francia forradalom.* 2. k. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1875. 116. old.

Karinthy Frigyes
1910 körül
Szinházi Élet, 1938. szeptember 3.

„Megleltem a szót, azt a nagy talizmánt.”

szét. Az elitélteket vivő szekér mint valamely fekete kisértet, halad végig naponként, alkonyat felé, a dolgok tarka-barka tömegén keresztül. A tarka-barka tömeg, annak láttára megborzad egy pillanatra, s a következő pillanatban elfelejti: úgy kell az arisztokratáknak! Ők vétkeztek a köztársaság ellen; haláluk, ha csak annyiban is, hogy javaik lefoglaltatnak, hasznára válik a köztársaságnak; *Vive la République!*⁵ És: „Mi hát ez a dolog, a melyet *La Revolution*-nak neveznek, s a mely, mint egy öldöklő angyal, ott függ Franciaország fölött, embereket vízbe fullasztva, tömegesen agyon lövöldözve, harczolva, ágyúkat öntve s emberi bőrtöket készítve ki? A forradalom olyan mint az egyes ábéczé betűk; nem lehet sehol megfogni, zár alá tenni, hogy: no itt van, ez az. Az az örültség az, a mely az emberek szívében lakik. Ebben az emberben és amabban; mint düh vagy mint rémület, ott van minden emberben. Láthatatlan, megfoghatatlan; és mégis nincsen olyan sötét Azrael szárnyai kiterjesztve a fél világ fölött, kardjával egyik tengertől a másikig tisztára söpörve a földet: a mely igazabb valóság volna, mint ez.”⁶

Karinthy költeményének Martinovics-ábrázolását minden bizonnyal befolyásoló Fraknói Vilmos pedig a magyar jakobinus mozgalom vezetőjéről írt határozott elítéléssel, *Martinovics és társainak összeesküvése* című könyvében: „Szenvedélyes és nagyra-vágyó, hiú és bizalmatlan férfiú vált belőle.”⁷ A Martinovics elleni 1794–1795-ös eljárás bemutatásánál a következőképpen jellemezte őt: „A reá nehezedő csapás súlya nem törte meg. A börtön néma magánya és nélkülözései, a kétéves jövődől rémképei szellemét nem fosztották meg hajlékonysága és leleményessége előnyeitől. A ravaszsgot jóhiszemű őszinteség öltönyébe burkolni, valótlán dolgokat merész határozottsággal adni elő: korán megtanulta, és most mesteri ügyességgel tudta.

Önző érdekek rugói mozgatták; nem voltak nagy eszméi, sem erős szenvedélyei, melyek a szerencsétlenség napjaiban megóvnak a kétségbeeséstől és visszatartanak a lealacsonyodástól. Nem a sors csapásai alatt elbukott hős gyanánt tűnik fel; most már leplezetlenül áll a nagyra-vágyó cselszövő, a ki csak álnokságát és hiúságát őrzi meg mindvégig.”⁸

5 Carlyle Tamás: *A francia forradalom*. III. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1878. 292–293. old.

6 Uo. 375. old.

7 Fraknói Vilmos: *Martinovics és társainak összeesküvése*. Ráth Mór, Budapest, 1884. 23. old. A továbbiakban: Fraknói, 1884. Ld. ált.: Benda Kálmán: A magyar jakobinus mozgalom történeti irodalmának rövid áttekintése. In: Uő: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának*

magyarországi történetéből. Gondolat, Budapest, 1978. 213–231. old.; Uő: Az 1795-ben kivégzett magyar jakobinusok hamvainak eltemetése 1960-ban. In: *Király Béla emlékkönyv. Háború és társadalom. War and Society. Guerre et société. Krieg und Gesellschaft*. Szerk.: Jónás Pál–Peter Pastor–Tóth Pál Péter. Századvég, Budapest, 1992. 79–90. old.

8 Fraknói, 1884. 239–240. old.

A Vérmező-költeményre hatást gyakoroló írások között Karinthy nem említette visszaemlékezésében Madách *Az ember tragédiájának* francia forradalmi színét: ám e művek kapcsolata nem csupán ott figyelhető meg, hogy mindkettőben elsősorban a Grève-piacon lezajlott kegyetlenségekkel, a terrorral ábrázolják a forradalmat szerzőik, hanem abban is, hogy amikor a vers 1909-ben a Magyar Tudományos Akadémia „hazafias költeményre” hirdetett Farkas–Raskó-pályázatára⁹ beadatott, Madách művéből választott idézet lett a jeligéje: „Meglentem a szót, azt a nagy talizmánt... stb.”¹⁰

A 6 fő részből álló *Vérmező* című költemény első része egy májusi budai éjszaka leírása, a második Martinovicsot mutatja be börtönében, a harmadik pedig a magyar jakobinusok vezetőjét ábrázolja a bírái előtt:

„Ez itt ... ez conspirált ... E szürke, vézna váz?!

Kit a bírák előtt a forrógörcs kiráz?

Halottfehér arcán, sötét talár felett
Lobognak feketén kísértetes szemek.”¹¹

A költemény negyedik része a forradalmi Párizst, a terrort jeleníti meg:

„Páris. A Grève piacon
Peregve pördül a dob.
Szinte szikrázik a nap
Tarka tömeg kavarog.

Hajrá! be vigan
Gurigáznak le a fők!
Tréfásan szökken a vér
Pörögnek a dobverők. [...]

Púderes frizurába
Két kövérke golyócska, fehér –
– Hogy szuszogott Louis Capet
Hogy dült ki nyakából a vér!

Felkeltek a királyok ellenünk!
Mi odalöktük a miénk fejét!...”¹²

9 A felhívás szerint „[a] Farkas–Raskó-alapítványból 200 korona jutalom hirdettetik hazafias költeményre, a mely lehet himnusz, óda, elégia, ballada, költői elbeszélés, tanköltemény vagy szatira. Határnap: 1909. szeptember 30.” A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei. *Akadémiai Értesítő*, 1909. május 15. 283. old. Ld. még: Beérkezett pályaművek. *Akadémiai Értesítő*, 1909. október 15. 544. old., továbbá: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár (A továbbiakban: MTA Kt. Kézirattár), Pályamű 1148. sztl.

10 Ld. Madách Imre: *Az ember tragédiája. Drámai költemény*. Athenaeum, Budapest, 1905. 118. old. Ld. még ált.: Poszler György: A karikatúra esztétikája. Madách és Karinthy. In: Uő: *Ezredvégi palackposta. (Kérdések és kételyek.)* Krónika Nova, Budapest, 2001. 134–142. old.

11 Ld. MTA Kt. Kézirattára, Pályamű 1148. 3. old. A kéziratban a szerző neve nem szerepel. Az MTA Kt. Kézirattárának katalógusa a költeményt Karinthy Frigyes műveként tartja nyilván, és kutatásaim során én sem találtam olyan anyagot, amely ennek az ellenkezőjét bizonyította volna. A költemény szövegét tanulmányom függelékében, eredeti helyesírással közlöm.

12 Uo. 3–4. old. – A részlet utolsó két sora átalakítása Danton egy 1793-as kijelentésének, amelyet Carlyle így idézett: „Danton mondá, egyik nagyon is óriás-szabású szónoki figurájával: »A szövetkezett királyok fenyegetnek bennünket; s mi, kihívásul a harcra, egy király fejét gurítjuk lábaikhoz.” Carlyle Tamás, *I. m.* 3. k. 173. old. Danton kijelentését Madách is beillesztette *Az ember tragédiájába*, amint Ádám–Danton mondja:

A vers ötödik része Martinovics vallomása, amelyben így ismerteti a magyar jakobinusok mozgalmának céljait:

„Egy kardcsapással ujjongó szabaddá
E népeket ... és engem – – látva lássák!
Egy kardcsapással elsöpörni innen
A buta önkény vak lidércnyomását – –
Süvöltő kardok büszke harca,
Szabad mezőkön zengő háborúk!...”

A mű hatodik része a mozgalom vezetőinek kivégzését mutatja be:

„Először Sigrayt vezették köztük el
Szolártsik felbukott a lépcsőhöz közel –
Szentmarjay vadul ellökte a papot,
Hajnóczy sirva ment, Őz Pál viaskodott.
[...]

[Martinovics] Kuszált, vizes haja, sovány
gyermek-feje
Rácsuklott csöndesen a hóhér keblire –
S melyet nyirkos pirossal az alvadt vér előntött:
Két karja átölelte szeliden a fatönköt.”

Karinthy költeményében – minden bizonnyal Carlyle, Fraknói és Madách hatása nyomán is – a forradalom, a forradalmi törekvések hatalmas pusztító erőként jelennek meg: mind a győztes francia forradalom ábrázolásában, mind Martinovics vallo-

másában, mind pedig az elbukott forradalmi kísérlet vezetői büntetésének – kivégzésüknek – bemutatásánál, ezúttal visszahatásként megjelenítve. A versben szereplő történelmi személyiségek valamiképpen mind előmozdítói és áldozatai is a forradalomnak: a francia forradalom figurái (XVI. Lajos, az 1794-ben kivégzett Danton és Desmoulins, az 1793-ban Franciaországból elmenekült Dumouriez, a magas katonai tisztségeiben többszörösen kudarcot vallott Jourdan)¹³, a magyar jakobinus mozgalom vezetői, de az őket elítélő hatalom képviselői is (I. Ferenc, a forradalomtól rettegő bírák) – ekként valamennyien tragikus alakok. Ezen ábrázolásban a két, kivégzésekkel foglalkozó, negyedik és hatodik rész egymás ellentéteiként ugyanakkor ki is egészítik egymást. Minden bizonnyal e koncepció jegyében, a magyar jakobinusok kivégzésének minél hatásosabb bemutatása érdekében áldozta fel Karinthy a történelmi hűséghez való ragaszkodást is: Martinovicsot, Hajnóczyt, Laczkovicsot, Sigrayt és Szentmarjayt ugyanis 1795. május 20-án fejezték le, Őzt és Szolártsikot azonban csak június 3-án – tehát nem egyszerre, amint az a költeményben történik. Mindezek nyomán a mű címe, az eredetileg a magyar jakobinusok vesztőhelyére utaló Vérmező szinte a pusztító forradalom szimbólumává válik.¹⁴

„Felkeltek a királyok ellenünk,/ S eléjük dobtuk
fejedelmünk fejét”. Madách Imre: *I. m.* 119. old.,
egy rész ebből szó szerint egyezik a
Karinthy-szöveg megfelelőjével.

¹³ Ld. ehhez pl.: Carlyle Tamás *I. m.* 3. k. 164.,
385–392., 224–225. old.

¹⁴ Ld. ehhez: Fraknói, 1884. 380–390. old. Vö. még:
Fráter Zoltán: *Mennyei riport Karinthy Friggyessel.*
Magvető, Budapest, 1987. 27. old.; Uő: *Duna-part*
és *Városliget. Karinthy Pestje. Holmi*, 2005/9.
1059. old.

Karinthy Frigyes
1919 tavaszán
Révai Ilka felvétele
Szinházi Élet 1919. március 16–22.

*„... nem kiáltozok az uccán és nem ragasztok kokárdát
és nem nyilatkozom se jobbra, se balra.”*

Karinthy verse nem nyert díjat a Farkas–Raskó-pályázaton,¹⁵ ám hatodik része önállóan, a korábbi szövegen végrehajtott néhány apróbb változtatással, *Martinovics* címmel megjelent a *Nyugat* 1910. március 1-jei számában.¹⁶ A hatrészes költeményt szerzője, az 1909-es szöveghez képest több, kisebb-nagyobb módosítással, közzétette a *Renaissance* 1910. augusztus 10-i számában, *Vérmező, 795, május* címmel.¹⁷ Az új cím az időpont megadásával sokkal egyértelműbben utalt a magyar jakobinusok kivégzésére, mint az 1909-es vers címe, e módosítással lényegesen gyengítve a Vérmezőjelkép-értelmezés lehetőségét. A mű átalakításakor Karinthy a harmadik részből elhagyta Martinovicsnak az 1909-es változathoz a fentiekben idézett ábrázolását, a forradalmár vallomásának leírásánál pedig sokkal általánosabb jellegű célkitűzéseket mondott el vele, mint amilyeneket az előző szövegből idéztem:

„Egy kardcsapással ujjongó szabaddá
A mély erőket ... s engem ... látva lássák ...!
Egy kardcsapással elsöpörni innét
Szívek nehéz, nehéz lidércnyomását ...
Viharzó bércek büszke harca –
Szabad mezőkön zengő háborúk – !! ...”¹⁸

Mindezek az átalakítások ugyanakkor nem változtatták meg alapvetően a mű gondolati koncepcióját.

Amikor azonban 1913 során Karinthy az egyik kis budapesti színház számára elkészítette a költemény színpadi változatát,¹⁹ bár magán a versszövegen ezúttal kevés módosítást hajtott végre, a dramatizálásnál teljesen átértelmezte-újragondolta saját alkotását. Az immár *A ferences apát*²⁰ címet viselő „drámai jelenet” színhelye, a szerző utasítása szerint „[e]gy ferencendű kolostor egyik cellája. Komor bolthajlatok. A falon, oldalt, nagy, sötétónusu kép: Martinovics Ignác portrait-je. Két csuhás barát, az egyik elől ül, ol-

15 A Farkas–Raskó-pályázatról szóló 1910-es jelentésében Tolnai Vilmos a *Vérmező* című költeményt, ha nem is tartotta jónak, a figyelemreméltóbb művek közé sorolta és így értékelte: „A »Vérmező« című költemény (31. szám, jellegéje: »Megleltem a szót, azt a nagy talizmánt«) Martinovichot idézi fel, a mint a börtönben rémlátásai vannak, majd bírái előtt áll, védekezik, szavaiban fél-felharsan a Marseillaise, de azután – híven ragaszkodva a történethez – megtörik, úgy hogy a bakó már inkább félhalottal bánik el, mint élővel. A szerző előtt lebegett valami kép, de megrögzíteni, megérezkíteni nem bírta. Ízlése sem biztos, a rémes felé tétovázik, például: Éjfélben horkanva riadt fel / Martinovics, ferences apát... / Krétafehér az arca, / Szája fekete luk. Ez igen hatásos lehetne, például falragasznak megfestve, de a költemény komor hangulatának egységét megrontja, tönkre teszi.” Jelentés a

Farkas–Raskó-pályázatról. (Felolvasta Tolnai Vilmos l. tag 1910. március 19-én.) *Akadémiai Értesítő*, 1910. április 15. 205. old.

16 Karinthy Frigyes: Martinovics. *Nyugat*, 1910. március 1. 335. old. E vers kisebb változtatásokkal megjelent még: Karinthy Frigyes: Martinovics. *Pesti Napló*, 1917. február 16. 15. old.

17 Karinthy Frigyes: Vérmező, 795, május. *Renaissance*, 1910. augusztus 10. 634–640. old.

18 Karinthy Frigyes: Vérmező, 795, május, i. m. 640. old.

19 Dobos András: Egy ismeretlen Karinthy-kézirat. *Irodalomtörténet*, 1960/1. 73. old. Ld. még ált.: Fráter Zoltán: *A Karinthy élet-mű*. Fekete Sas, Budapest, 1998. 163. old.

20 A mű kéziratát ld. Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár (A továbbiakban: PIM Kézirattár), V. 1712. A szöveget közli: Dobos András, i. m. 74–78. old., 2 tábla.

dalt, szemben a képpel: a másik a gótíves, rácsos ablak mélyedésében, kifelé néz. Idő: 1805, tíz évvel a nagy Martinovics-pör után, Alkonyat. A papok komoran elgondolkodnak. Az egyik összekulcsolt kezekkel mereven nézi a képet.” E változatban a két pap éneklí, illetve mondja el a májusi éjszakát ábrázoló, a Martinovicsot a börtönben bemutató és, „sötéten, borzongva, az emlék hatása alatt”, a bírákról szóló részeket. Ezek után, Karinthy utasítása szerint, „Egészen elsötétült a cella. Távolról zavaros szilaj melódia, egyre fokozódó. Látomás. A cella sötétjét éles,²¹ vörös fény hasítja át. A vörös fényben egy sansculotte septembriseur²² áll”, aki „szilajul, vad gúnnyal” mondja el a francia forradalmi terrortól szóló versszakokat. Majd újból elsötétedik a cella, „De már besüt a hold és fényében megelevenedik a Martinovics arcképe.” A szerző utasításai szerint Martinovics „tompán, nyomasztó bűnbánattal, remegve elmondja védbeszédét. Hangja ott kezd fokozódni, mikor azokról a hatásokról beszél, amik őt forradalmárrá tettek. A végén újra átéli mindezt, dühös eksztázisban többet bevall, mintamennyit kérnek tőle, majd, eszébejutva a kőpad, lihegve, összetörve

elalél”. A vallomás után a „látomás eltűnik”, majd a jelenet befejezéseként az egyik pap eléneklí a magyar jakobinusok vezetőinek kivégzéséről szóló versszakokat.

E változatban tehát a Martinovics-per és a francia forradalom az ilyenfajta történelmi eseményekkel szemben ellenséges beállítottságú személyek (itt: papok) emlékeként, látomásaként jelenik meg – e megoldásokkal pedig a szerző eleve elhatárolja magát a műben előadott forradalom-, illetve Martinovics-ábrázolástól, amely e két pap nézetrendszeréből következően, nem is lehet más, mint elítélő, a forradalom kegyetlenségét kiemelő. A jelenet drámai feszültségét fokozza, hogy a két ferences szerzetes saját, ám ugyanakkor velük ellentétben forradalmár tevékenységet folytató rendi szerzetesársának sorsára emlékezik vissza, azt idézi fel – erre az összefüggésre helyezi a hangsúlyt *A ferences apát* cím is.

A drámai jelenetet az 1910-es évek első felében végül is nem mutatták be²³ – a költeményt csak 1919-ben, a szociáldemokrata-kommunista irányítású Magyarországi Tanácsköztársaság idején állították színpadra...

21 A kéziratban lévő javítás mutatja, hogy Karinthy először „tompá” fény alkalmazását akarta javasolni az előadásnál, ám, az erőteljesebb színpadi hatás érdekében, áthúzva a „tompá” szót, „éles, vörös fény” használatát írta elő itt. Ld. PIM Kézirattár, V. 1712. 4. old.

22 Carlyle a *sans-culotte*-ok ábrázolása kapcsán így vetette fel a kérdést: „az idomtalan sansculottismus alakot-nyeréséről beszélvén, mindennek előtt azt kell kimutatnunk, hogy az idomtalan szörny honnan vesz magának fejet?” A *septembriseur*-ökről pedig ekként írt: „a szeptemberi mérszárlás, a melyet másként »a

nép szigorú igazságszolgáltatásának« neveznek. Ezek az u. n. Szeptember-férffiai, (*Septembriseurs*), a mely név némi nevezetességre és fényességre tett szert, de a mely fényesség az alvilági tűzé”. Carlyle Tamás *I. m.* 3. k. 216., 65. old. – Karinthy a drámai jelenet e figurájának erőteljes színpadi hatáselemek kíséretében történő felléptetésével, a *septembriseur* által mondott szöveggel minden bizonnyal azt akarta itt érzékeltetni, hogy mennyire elborzasztó kép él a francia forradalomról e szerzetesekben.

23 Dobos András *I. m.* 73. old.

Vérmezői szarkofág, „Martinovics” felirattal
1919. május 1.
Magyar Nemzeti Múzeum,
Történeti Fényképtár

*„... hatalmas méreteivel, komor és
nemes stílusával a mult
véráldozatáról beszélt.”*

Martinovics: „igazi forradalmár”

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt eszmerendszerének terjesztői már az 1890-es évektől megemlékeztek pártkiadványaikban a magyar jakobinusokról. 1895-ben a kivégzések 100. évfordulója alkalmából a *Népszava* cikke „a szabadság első fecskéi”-ként értékelte a mozgalom vezetőit, Martinovicsról pedig így írt: ő „nem lépett a proletári kívánságok talajára, hanem a francia forradalmi vívmányokat akarta átültetni mérsékelt alakban [...] Martinovics és társai a papok s a kincstár vagyonát elkobozni s azt az állami kiadások fődözésére felhasználni akarták. Szóval egy neme az u. n. államszocializmusnak lebegett homályo-

san szemük előtt.”²⁴ Ez az értékelés világosan elhatárolta a 18. századi mozgalmat a szociáldemokratákétól: mutatja ezt a magyar jakobinusok nézeteinek „államszocializmus”-ként való értékelése is. Az államszocialisták ugyanis, „a mai osztályállam kezétől és legyen azon még annyi javítva és foltozva, a szociális nyomor fölszabadítását várják” – írta egy korabeli szociáldemokrata kiadvány, utópiáknak minősítve és elutasítva e nézeteket.²⁵

A *Népszava* 1902. május–júniusi számaiban Szabó Ervin tett közzé a magyar jakobinusokat, mozgalmukat bemutató-értékelő cikksorozatát. E szerint „a kevészámu ujitók teljesen egyedül, segítő társak nélkül állottak Magyarországon. Forradalmat nem csinálhattak.

Forradalmárok voltak-e hát mégis?

Mindenesetre! Ellenük volt minden. Nem érhatték el céljukat másképp, mint a meglevőnek teljes fölforgatásával. Erőszakal-e vagy békés propaganda útján, – mindegy. Tény, hogy az intézmények és az emberek gyökeres átalakítására volt szükség, hogy eszményeik: a Szabadság, Egyenlőség és Testvériség valósággá válhassanak. Ez pedig a forradalom.”²⁶ A cikksorozat utolsó

részében a szerző megállapította: a magyar jakobinusok kivégzése óta eltelt évszázadban a forradalmárok követeléseinek nagy része csak törvényekben, „papíron” valósult meg – ténylegesen nem. Ennek okát Szabó abban látta, hogy Martinovics és társai a magántulajdon szentségét tették meg társadalmi elméletük alapjává. A cikksorozat befejező gondolatai szerint pedig „[c]sak az a tan fogja megalapítani a jakobinusok óhajtott boldogságot, amely mellőzi a magántulajdont.

Ez a tan pedig a *szocializmus!*

És mi hisszük, hogy Laczkovics utolsó szava teljesedésbe megy, hogy: »amit vettem, az ki fog kelni, elvesznek a kopók, de megmaradnak a vadászok«.

Megmaradnak a vadászok! De ezek nem a magyar jakobinusok, hanem a nemzetközi, a forradalmi, a *vörös jakobinusok!*²⁷ E befejezéssel Szabó a magyar jakobinusok mozgalmát egyrészt a szociáldemokrácia hagyományai közé illesztette, másrészt (pl. a nemzetköziség és a szocializmust jelképező vörös szín²⁸ említésével) több vonatkozásban el is határolta Martinovics és társai tevékenységét a munkásmozgalomtól. Ennél sokkal egyértelműbben sorolta a ma-

24 Martinovics Ferencz [így!] és társai. *Népszava (Volksstimme)*, 1895. június 1. 4. old.

25 Csebrenyák József (Dr. Ingwer nyomán): *A szocializmus történelméhez*. „Typographia” szerkesztőbizottsága, Budapest, 1895. 40–41. old.

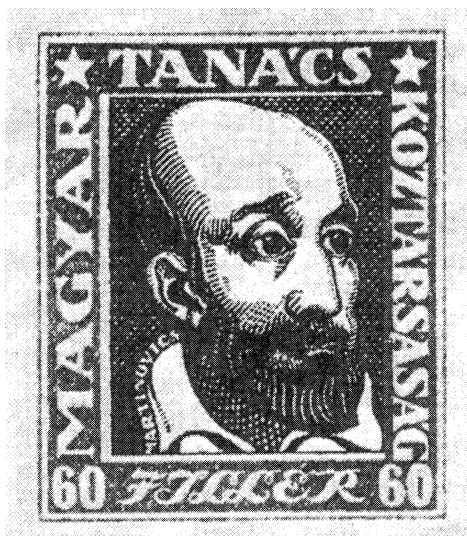
26 A magyar jakobinusok. II. Lehetséges volt-e a forradalom? *Népszava*, 1902. május 31. 3. old.

Szabó Ervin szerzőségéről ld. a 27. jegyzetet!

27 A magyar jakobinusok. V. Tanulások. *Népszava*, 1902. június 14. 2–3. old. Szabó Ervin szerzőségét bizonyítja, hogy a cikksorozatról készült, szintén a szerző nevének feltüntetése nélkül megjelent, a Politikátörténeti Intézet

Könyvtárban MM/16/252, a jelzettel őrzött különnyomaton Szabó Ervin kéziratos dedikációja olvasható. Ld. A magyar jakobinusok. *Népszava*, Budapest, 1902. 1. old. E kiadványban Szabó módosította a *Népszava*-cikksorozat befejezésének szövegét, még pontosabban meghatározva azt, hogy kik is ezek a „*vörös jakobinusok*”: „hanem mi vagyunk: a nemzetközi, a forradalmi *vörös jakobinusok!*” I. m. 32. old.

28 Vö. ehhez: Aradi Nóra: *Vörös szín*. In: *Uő: A szocialista képzőművészet jelképei*. Kossuth-Corvina, [Budapest], 1974. 255. old.

Martinovics arcképe a tanácsköztársasági bélyegen
Gara Arnold műve
Surányi László: *A magyar Tanácsköztársaság bélyegei* [Akadémiai], Budapest, 1979.

„... a magyar jakobinusok mozgalmát ... a szociáldemokrácia hagyományai közé illesztette.”

gyar jakobinusokat a szociáldemokrácia elődei közé a *Volksstimme* 1902. májusi megemlékező cikke: „ők, ha még tisztázatlanul és kevés eszközzel is, ugyanazt akarták, amit mi: az emberek megszabadítását minden szorító béklyótól”.²⁹ 1913-as Szocializmus-tanulmányában Pogány József szintén a szociáldemokraták elődjeként állította be Martinovicsot, így értékelve őt: „igazi forradalmár, aki eszméit tette is akarta váltani, aki csakugyan kimélet nélkül föl akart forgatni mindent, aki nemcsak az isten babonáját akarta kikergetni a fejből, de a királyokat is a trónokról, aki meg akarta szüntetni a nemességet, el akarta venni a papok birtokait, föl akarta szabadítani a jobbágyot, aki igazi, fegyveres forradalmat tervezett és szervezett”. Pogány szerint a magyar jakobinusok küzdelmét a nép elnyomása ellen és a nép felvilágosításáért „ma már egyedül csak a szociáldemokrácia vállalja és végzi forradalmi elszántsággal és rendszeres propagandával”.³⁰ Az MSZDP pártnaptairaiban – az évenként megjelenő, magyar nyelvű Népszava-naptár 1903–1919-es köteteiben és a német nyelvű *Volksstimme-Kalender* 1905–1919-es köteteiben, a kalendáriumrészekben, a fontos történelmi események felsorolásánál – rendszeresen megemlé-

²⁹ Martinovics. *Volksstimme*, 1902. május 22. 1–2. old. A német nyelvű szöveget magyar fordításban adom közre. Ld. még: Martinovics. *Volksstimme*, 1907. május 23. 6. old.

³⁰ Pogány József: Martinovics és a magyar intellektuelforradalom. *Szocializmus*, 1913–1914. 1. sz. 9., 21. old. Az idézett véleményekkel szemben nem állította be Martinovicsot a szociáldemokrácia elődjeként: Lakatos László: Martinovics. *Népszava*, 1909. december 25. 33–34. old.

keztek Martinovicsról, születése és kivégzése dátumának megadásával.³¹

Az 1918-as polgári forradalom idején a magyar jakobinusoknak valóságos kultuszuk bontakozott ki,³² 1919-ben pedig Martinovics fontos figurája lett a Magyarországi Tanácsköztársaság szociáldemokrata-kommunista panteonjának.³³ Már néhány nappal a diktatúra létrejötte után, március 27-i, több budapesti laktanya átnevezéséről intézkedő rendeletében Pogány József hadügyi népbiztos a Mária Terézia laktanyának a Martinovics laktanya

nevet adta: a 18. századi uralkodóról elnevezett kaszárnyának a 18. századi „intellektuelforradalmár” nevét.³⁴ A május 1-jei budapesti ünnepség alkalmából a Vérmezőn hatalmas, kétszintes vörös szarkofágot építettek, rajta „Martinovics” felirattal, négy oldalán emelvényekkel a szónokok részére.³⁵ Az 1919 júniusában megjelent bélyegsorozat egyik darabjára az összeállítók Martinovics arcképét helyezték, körülvéve a „Magyar Tanácsköztársaság” felirattal – így is a diktatúra elődjeként ismerve el a forradalmárt.³⁶

31 Ld. az 1903–1919-es Népszava-naptárak és az 1905–1919-es Volksstimme-Kalenderek elején megjelentetett kalendárium-részeket!

32 Ld. ehhez: Vörös Boldizsár: *Történelmi személyiségek ábrázolása a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos jellegű anyagaiban*. Kandidátusi értekezés kézírata, Budapest, 1997. 58–59., 67., 76–77., 237–239. old. A továbbiakban: Vörös, 1997.; Uő: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben. *Budapesti Negyed*, 2000/3–4. 144–149. old. A továbbiakban: Vörös, 2000.

33 Lásd ehhez: Vörös, 1997.; Uő: „A múltat végképp eltörölni”? *Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890–1919*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2004. passim.

34 Le a régi föliírásokkal a laktanyákról! *Népszava*, 1919. március 28. 5. old. A Martinovics laktanyában működött a Tanácsköztársaság idején a Martinovics Színház, ld. erről: Martinovics Színház. *Színházi Élet*, 1919. június 29–július 5. 5. old.

35 A magyar proletárság piros májusa. Biborszinben a főváros. – Százerek az utcán. – Népvándorlás a Városliget felé. *Népszava*, 1919. május 3. 6. old. A *Vörös Ujság* cikke szerint a Vérmezőn e Martinovics-emlékmű „[h]atalmas méreteivel, komor és nemes stílusával a mult véráldozatáról beszélt”. A proletárforradalom májusi ünnepe. Hatszázezer proletár vonult fel a vörös Budapest utcáin. *Vörös Ujság*, 1919. május 3. 4. old.

36 Ld. pl. ált.: Surányi László: *A Magyarországi Tanácsköztársaság bélyegkiadásainak és a Vörös Hadsereg lábori postájának története*. Akadémiai, Budapest, 1979. passim. A diktatúra Martinovics-ábrázolásának kialakításában egyébként Fraknói Vilmos is közreműködött, aki egy feljegyzésében arról írt, hogy „[f]elajánlottam Martinovics titkos jelentéseit és vallomásait kiadás végett; azon szándékkal, hogy így a bolsevikiek maguk mutassák be az általuk dicsőített Martinovicsot igazi világitásban.” Fraknói ajánlatára Fogarasi Béla, a Közoktatásügyi Népbiztosság főcsoportvezetője 1919. június 20-i levelében, „Tisztelt Fraknói Elvtárs!” megszólítás után ekként reagált: „Ügyében minden intézkedést megtettem. Amint a kézirat megjön ki lesz adva és ezzel egyidőben tiszteletdíját is kiutalják.” „Elvtársi üdvözléssel!” Fogarasi Béla. Ld. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1802. 23. sz. Az anyagra Szász Zoltán hívta fel a figyelmemet, szívességéért ezúton mondok köszönetet. Fraknói e Martinovics-kiadványa a diktatúra idején nem jelent meg; 1921-es *Martinovics élete* című munkájában pedig a tudós már így értékelte a magyar jakobinusok vezetőjének tanácsköztársasági kultuszát: a „tanácsköztársaság Martinovicsban a kommunista tanok hirdetőjét látván, iránta kegyeleti tartozását azzal rólta le, hogy levélbélyegeinek egyikére arcképét helyezte el, és május elsején a vérmezőn nagyméretű ideiglenes szobrászati művet állított emlékének”. Fraknói Vilmos: *Martinovics élete*. Athenaeum, Budapest, 1921. 284. old.

A Martinovics-kultusz légkörében, 1919. május 1-jén mutatta be a budapesti Madách Színház ünnepi műsorában Karinthy Frigyes *Vérmező* című jelenetét.

Író és műve a forradalmakban

Az 1918–1919-es magyarországi forradalmak idején Karinthynek, aki ekkor a valóságban is találkozott az olvasmányából ismert „revolúció”-val,³⁷ számos műve jelent meg a különféle kiadványokban, darabjait játszották a színházak – maga az író azonban nem tartozott azok közé, akik valamilyen vezető pozícióban aktívan közreműködtek a nagy társadalmi-politikai átalakításokban. Tartózkodó magatartása részben annak volt a következménye, hogy felesége, Judik Etel 1918 októberében bekövetkezett halála súlyosan megviselte az író, ám annak is, hogy Karinthy világszemléletéből adódóan eleve szkepszissel figyelte a forradalmak különböző jelenségeit.³⁸

A *Pesti Napló* 1918. november 17-i számában közzétett, 2016-ban e munkáját ol-

vasó írotársához intézett levelében Karinthy számos kérdést vetett fel: „Mert mit tudok én, vakon és tehetetlenül tévelygő, e forradalomban? [...] Kérlek, írotárs, válaszolj. Könyörgök neked, ird meg sebtiben – mi lesz? Hová megyünk? Meddig élünk? Mifelé törekedjünk? Mitől tartózkodjunk?”³⁹ 1919 február elején pedig, egyik cikkében, egy járókelő ábrázolása kapcsán így írt a forradalmi átalakulással létrejövő új viszonyokról: „ennek a furcsa, kusza világnak a képe gomolyog benned, amelyben nincsen még törvény és nincsen még rend – a régi összeomlott, az új még nem született meg; a falragaszok kajánul rángatnak jobbra-balra, százféle erkölcsöt hirdetve neked”.⁴⁰ Az új idők jelenségeiről Karinthy ekkoriban több kisebb humoros írást is közzétett.⁴¹ 1919 március eleji *Igen, vagy nem* című cikkében pedig az író így válaszolt a különféle politikai irányzatok képviselőinek, akik őt konkrét, aktuálpolitikai állásfoglalásra akarták rábírni: „Én tehát nem megyek se nyugatra, se keletre – nem kiáltozok az uccán és nem ragasztok kokárdát és nem nyilatkozom, se jobbra, se balra,

³⁷ *A Színházi Élet* egyik írása szerint az 1918-as őszirózsás forradalom első éjszakáján „feküdtek fenn a Nemzeti Tanács egyik szobájában az Astoria első emeletén Lengyel Menyhért és Karinthy Frigyes. Féltek, hogy a régi rendszerhez hű katonaság az Astoriát is lövi. Hogy az ablakon át esetleg a hasukba ne találjon a gépfegyvergolyó, lefeküdtek a földre. Egy ideig, amíg odakünn vadul ropogtak a fegyverek, nem is muhkantak. Aztán Lengyel megszólalt:
– Mi ez?
Karinthy óvatosan arra fordította a fejét és dühösen mondta:
– Történelem.” *Futottak még... Színházi Élet*, 1918. november 10–17. 17–18. old.

³⁸ Vö. ehhez ált.: Szalay Károly: *Karinthy Frigyes*. Gondolat, Budapest, 1961. 165–176., 325–326. old.; „Mindenki ujakra készül...” *Az 1918/19-es forradalmak irodalma. (Szöveggyűjtemény.)* 1–4. k. Szerk., a jegyzeteket írta: József Farkas. Akadémiai, Budapest, 1959–1967. passim.
³⁹ K. F.: Levél. *Pesti Napló*, 1918. november 17. 12. old.
⁴⁰ Karinthy Frigyes: *Közbiztonság. Pesti Napló*, 1919. február 2. 4. old.
⁴¹ Ld. pl. Karinthy: *Ötórai záróra. Pesti Napló*, 1919. január 5. 12. old.; Uő: *Műfordítók Szindikátusa*. Fordította: Karinthy. *Pesti Napló*, 1919. január 12. 8. old.; Uő: *Plakát. Pesti Napló*, 1919. január 19. 5–6. old.

– a hideg üresség közepén állok, nem tudom, hol van jobb és hol van bal. De ha úgy értitek a forradalom szót, hogy jót akartok cselekedni az emberekkel, akkor büszkén vallom: forradalmár vagyok.” És: „Akarom a jót, hiszek a jövőben – részt akarok venni a munkában s hiszem és tudom, hogy részt veszek benne – de nem *közvetlenül* fogok hozzá, mint ti, akik az uccán tolongtok és kiáltoztok.” A különböző politikai irányzatok képviselőinek pedig ezt tanácsolta: „Akarjátok a jót külön-külön és cselekedjé-

Karinthy Frigyes és Pogány József a Vérmezőn
1919. május 1.

Harc, 1944. július 29.

*„... a magyar jakobinusoknak
valóságos kultusza bontakozott ki.”*

tek ott, ahol álltok – folytassátok munkátokat, műhelyben és vidéken, mindenki a maga mesterségét.”⁴²

Míg a polgári forradalom hónapjaiban Karinthy nyíltan kifejtette az új rendszerrel kapcsolatos kétségeit, bíráló észrevételeit, a Tanácsköztársaság idején erre már nem volt módja. Az író ekkoriban jórészt régebbi munkáit jelentette meg újra. Ám a diktatúráról kialakított véleményét, szűkebb társaságban – a kommunista Kelen Jolán visszaemlékezései szerint – egy alkalommal a következőképpen foglalta össze:

„Azt mondta:

– Tudom, hogy úgysem közlik, de írtam egy karcolatot a Tanácsköztársaságról. Elmesélem:

»Az emberek felháborodtak azon, hogy a villamosban némelyek ülnek, mások meg állni kényszerülnek, pedig ugyanannyi viteldíjat fizetnek. Erre csináltak egy nagy villamost, amelyben mindenki állt. Így tetek eleget a szociális igazságnak.

Ebben a villamosban – folytatta Karinthy – minden szép volt, minden jó volt. Egy baja volt csak: nem járt.»

Miután ezt ilyen szépen elmondotta, odaült a zongorához és belekezdett a »Halod-e te, kőrösi lány«... eljátszásához. A dal közepén azonban egyszerre átváltott az Internacionáléra.”⁴³

A Vérmező-költeményében a forradalommal nem rokonszenvező író tehát 1918–1919 magyarországi társadalmi-politikai átalakulásai sem ragadták magukkal – Martinoviccsal foglalkozó drámai jelenetét azonban mégis ekkor, egy forradalmi rendszer legfontosabb ünnepén mutatták be, ráadásul a diktatúra fővárosában.⁴⁴ Karinthy költeményét – minden bizonnyal ismerve az 1913-as drámai jelenet koncepcióját⁴⁵ – a Madách Színházban Gaál Béla állította színpadra (ő játszotta Martinovics szerepét is), a zenét Buttykay Ákos írta hozzá.⁴⁶ Bár *A ferences apát* című alkotás alapötlete (a szerzetesek idézik fel a magyar jakobinusok történetét) megmaradt, az 1919-es színpadra állításnál nem egy új megoldás alkalmazására is sor került: így az 1913-as jelenetbeli 4 figurához képest ekkor Gaál megnövelte a szereplők számát, mozgalmasabbá téve ezzel az előadást. A tanácsköztársasági előadás

⁴² Karinthy Frigyes: Igen, vagy nem. *Pesti Napló*, 1919. március 2. 6. old.

⁴³ Kelen Jolán: *Eliramlik az élet...* Kossuth, Budapest, 1976. 146–147. old. A karcolat egy variánsa a *Borsszem Jankó* 1919. augusztus 31-i számában is olvasható: „Karinthy allegóriákban beszélt és így próbált ellenforradalmároskodni. Profétai hangon szólt:

– Én, Karinthy proféta mondom pedig néktek. Vala egy vonat, melyen némelyek bársonyülésein ültek, némelyek fapadon, mások álltak vala szorongva a folyosón, sőt voltak olyanok is, akik a lépcsőkön lógtak. De ez a vonat *ment* vala. Értitek, atyámfiak, ez a vonat *ment*. Vigyázzatok, ne csináljatok most egy olyan vonatot, melyen nincsen különbség a

helyek közt, melyen mindenkinek egyforma ülőhelye van, de a vonat *nem megy, hanem áll...* Bizony, mondom néktek...” Gosztönyi Ádám: *Hogy is volt csak? Borsszem Jankó*, 1919. augusztus 31. 12. old.

⁴⁴ Budapest korabeli jelentőségéről ld. pl. Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Kossuth, Budapest, 1969. 84. old.; Vörös, 2000. 144–172. old.

⁴⁵ Vö. ehhez: Dobos András *I. m.* 74. old.

⁴⁶ Karinthy Frigyes: Vérmező. *Drámai költemény. Színházi Élet*, 1919. július 6–12. 22–24. old. Ld. még: Madách Színház. *Magyar Színpad*, 1919. május 1. 6. old.

megalkotói több esetben változtattak a korábbi versszövegeken és az 1919-es jelenet színészeinek adott útmutatások is számos ponton különböznek a korábbiaktól. Míg az 1913-as jelenetben a szerzetesek komoran, borzongva idézik fel a Martinovics-pert, az 1919-es előadásnál „az I-ső barát felveszi a gyertyát, a Martinovics-képhez megy és hosszan és áhitattal nézi”⁴⁷ – tehát korántsem viseltetik teljes elutasítással a forradalmár iránt. A Martinovicsot a börtönben ábrázoló versszakokat, a bírákat bemutató szakaszokat és a kivégzéseket ábrázoló strófákat a szerzetesek felolvassák (az 1913-as jelenetben még segédletek nélkül

Martinovics a két barát között (Iványi Antal, Gaál Béla, Molnár József), a Madách Színház Vérmező-előadásából
Papp Rezső felvétele
Színházi Élet, 1919. július 13–19.

*„... nem feltétlenül saját nézeteik,
hanem a korabeli hatalom által
rögzített vélemények...”*

⁴⁷ Karinthy Frigyes: Vérmező. Drámai költemény,
i. m. 22. old.

mondták el), ami jelzi: ezek, legalábbis részben, nem feltétlenül saját nézeteik, hanem a korabeli hatalom által rögzített vélemények – ezért nem igazán kedvezőek a magyar jakobinusokra vonatkozóan. A francia forradalmi jelenet és Martinovics vallomása mint az alvó szerzetesek álmai jelennek meg az előadásban, amely megoldás hasonló funkcióval bír, mint az olvasatás: azt hivatott nyilvánvalóvá tenni, hogy ezek az ilyenfajta történelmi eseményekkel alapvetően szembenálló személyek érzései, gondolatai: ezért nem is értékelhetik dicsőségesként a forradalmat és a forradalmárt. Az 1919-es előadásban a francia forradalom ábrázolása sokkal „szelídebb”, mint a korábbi változatokban: a sans-culotte septembriseur monológia helyett itt polgárok és polgárnők beszélgetése zajlik, továbbá e színpadra állításkor az alkotók kihagyták a szövegből egy, a forradalmi terror kegyetlenségét bemutató, az előző változatban még meglévő strófát:

„Hejha! Be vigan
Gurigáznak a fők –
Tréfásan szökken a vér
Pörögnek a dobverők”⁴⁸

Mindemellett az 1919-es előadás feszültségét is fokozta (akárcsak *A ferences apátban*) az, hogy a két barát saját, ám velük ellentétben forradalmár szerzetestársuk sorsát idézte fel – ezt az összefüggést hangsúlyozta itt az a megoldás, hogy

Gaál-Martinovics ugyanúgy szerzetesi öltözetet viselt, mint a két barátot alakító színészek.⁴⁹

Az 1919-es előadás létrehozói tehát a legkülönbözőbb eszközökkel igyekeztek csökkenteni a költemény (illetve az 1913-as jelenet) forradalomellenes tendenciáit: e törekvéseiket segítette az a szűkebb és tágabb közeg is, amelyben a darab színre került. A Madách Színház ünnepi előadásának programja ugyanis a következő volt: 1. Internacionálé; 2. Ady: A Hadak Utja; 3. Hubay: Csárdajelenet; 4. Karinthy: Vérmező; 5. Ady-vers; 6. Marseillaise. Majd szünet következett, utána pedig a programban Vitéz Miklós: *Akiknek egy a sorsuk* című szomorújátéka szerepelt, amely a világháborúban részt vevő katonák és hozzátartozóik szenvedéseit mutatta be.⁵⁰ Az összeállításból a Marseillaise közvetlenül kapcsolódik a *Vérmező*hez azáltal, hogy a jelenetben is éneklik, ám a többi „forradalmi”, „népi” darab jelenléte is a Karinthy-mű „forradalminak” tekinthető elemére, a Martinovics-összeesküvés ábrázolására helyezi a hangsúlyt. Több műsorszám együttesen pedig megalkotja egy forradalmi hagyományrendszer láncolatát is, amelybe – a munkásmozgalmi előzmények, a szociáldemokrata Martinovics-méltatások nyomán – szervesen illeszkedik a magyar jakobinusok csoportja, tevékenysége is: Marseillaise (francia forradalom, munkásmozgalmi hagyományok)⁵¹ – Vérmező (Martinovics és társainak összeesküvése) – Internacionálé

⁴⁸ Ld. PIM Kézirattár, V. 1712 4. old.

⁴⁹ Madách Színház *l. m.* 6. old. Ld. még: Iványi Antal, Gaál Béla, Molnár József. Madách Színház – Vérmező. (Papp Rezső felv.) [Fotó.] *Színházi Élet*, 1919. július 13–19. 11. old.

⁵⁰ Madách Színház, *i. m.* 6. old. Ld. még: Vitéz Miklós: *Akiknek egy a sorsuk. Szomorújáték két részben.* Magyarországi Szocialista Párt, Budapest, 1919.

⁵¹ Révész Mihály a Marseillaise magyarországi

(munkásmozgalom) – Ady-versek (Ady: „a forradalom költője”).⁵² E *tanácsköztársasági május 1-jei műsor* hivatott volt azt is kifejezni, hogy a diktatúra mindezen forradalmi hagyományok folytatója, e személyek és e mozgalmak törekvéseinek beteljesítője. A műsor e kapcsolatrendszerre pedig a Karinthy-darab egy olyan értelmezését is jogsúlttá tette, amely szerint a jelenet tulajdonképpen arról szól, hogy a forradalmi eszmék nem pusztulnak el hirdetőik kivégzésével: ha bűvópatakként is, de túléljük az elnyomatás korszakát – hogy majd sok évtized múlva diadalmasan támadjanak fel. Az átalakított, forradalmi műsorba helyezett *Vérmező* így már illeszkedhetett a diktatúra szemléletébe: ezt segítette az előadás tágabb közege: a tanácsköztársasági május 1-jei ünnepség egésze is – a hatalmas vörös Martinovicsszarkofág-emlékművel a Vérmezőn...

Az ünnepi előadásról a *Pesti Napló* a következőképpen számolt be: „*A Madách-Színházban* a május elsejei ünnepi előadást az ifju zenészek ének- és zenekara által előadott *Internationale* vezette be. Ezután Gaál Béla és Bánhidny Ilona mondtak el forradalmi verseket. Majd Karinthy Frigyes dramatizált forradalmi költeménye, a »Vérmező« került színre, mely viharos tetszést váltott ki a közönségből. Végül *Vitéz* Miklós szomorujátékát játszották el.”⁵³ A forradalommal szemben szkeptikus,⁵⁴ a Tanácsköztársaságot elutasító szerző eredendően a forradalommal korántsem rokonszenvező műve tehát végül a Tanácsköztársaság, egy forradalmi diktatúra idején került színpadra, ahol többször is játszották: „*A Madách-Színház* nagy sikert arat esténként a »Holnap reggel« előadása előtt előadott »Vérmező« című kis egyfelvonásos tragédiával, amelyet Karinthy Frigyes verse után Gaál

elterjedésével kapcsolatban azt írta, hogy „[a]mint a franciáknak *akkor* [1792-ben] harcidal kellett, úgy kellett itthon a gyermekkorát élő munkásmozgalomnak lelkesítő nóta. A szájon forgó, hazafiaskodó, mészárlásra buzdító szöveggel szocialisták nem énekelhették a gyújtó dalt. Ezért kellett az új szöveg és ezért terjedt és lett népszerű a Gáspár [Imre]-szövegű szocialista Munkás-Marseillaise”. Később Csizmadia Sándor írt új szocialista szellemiségű szöveget a Marseillaise dallamához. Ld. Révész Mihály: *A Marseillaise és szerzői. Népszava*, 1913. május 1. 20–22. old. Nem sikerült tisztáznom, hogy ha a Madách Színház 1919. május 1-jei műsorában Karinthy darabján kívül is tényleg énekeltek e dalt, az melyik szöveggel hangzott el.

52 A Tanácsköztársaság Ady-méltatásairól ld. pl. Vörös, 1997. passim. Ady *A Hadak Utja* című versének több részletét a diktatúra idején sokan beteljesedett jóslatokként értelmezhatték, pl.

ezeket: „Új hadsereg a Hadak Utján,/ Új legenda, új harcos ének/ Ez a Jövő, a kész Jövő/ S pirkadása a magyar Égnek”; „Minden mienk, csak a tűrés nem/ S nincs hatalom, amely megingat”; „Ez az ország a mi országunk,/ Itt most már a mi kezünk épít.” Ady Endre: *A Hadak Utja*. In: *Ady Endre legújabb versei. Az Illés szekerén*. Singer és Wolfner, Budapest, 1909. 83–84. old. – Ld. még: „Minden a miénk!” A Margitsziget átadása a proletárságnak. *Népszava*, 1919. április 15. 7. old., továbbá: Vince Sándor: *Az erdélyi forradalom*. Kézirat, hely és év nélkül, Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, 965. f. 1. ő. e. II. köt. 183. old.

53 *A Madách-Színházban... Pesti Napló*, 1919. május 3. 8. old.

54 Ld. ehhez még: Halász László: *Karinthy Frigyes alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi, Budapest, 1972. 80–83., 89. old.

Béla alkalmazott színpadra” – írta a *Színház* 1919. július 6-i számának egyik cikke.⁵⁵

•

A Tanácsköztársaság bukása után, 1919 őszén Karinthy – bár a diktatúra idején folytatott tevékenysége miatti felelősségre vonástól nem kellett tartania – szükségességnek érezte, hogy az elmúlt hónapok tapasztalatai nyomán megfogalmazza álláspontját a politika kérdéseivel kapcsolatban.⁵⁶ A *Színházi Élet* lapjain megjelent *A hajóhinta* című elbeszélésében az író a Városligetben beszélt egy hajóhintába, ahol két ember közé került: tőle balra egy munkáslegény („kovács lehetett vagy vasesztergályos”), jobbra pedig „bricseszben és tollas vadászkalappal a fején, napbarnított arcu, csinos

szőke fiu helyezkedett el: afféle földbirto-
kos”. A hintás ügyetlenkedései nyomán
azonban egy idő után a munkáslegény és a
vadászkalapos fiatalember hol jobbra, hol
balra lendítik ki óriási ívben a hintát és
amikor az visszazuhan, hol az egyikük, hol a
másikuk esik rá a közepén ülő íróra, aki hiá-
ba próbálja megállítani a hintát: „És ez
most így megy és én hiába kiabálok és inte-
getek a nagy zajban, hogy hó, hó, álljatok
meg, senki se hallgat rám: és rohan a hinta,
esze nélkül fölfelé, majd mindketten lefelé
és én vagyok a puffer, rám esnek, aki közép-
pen vagyok és nem kormányzok és nem
huzom a kötelet. [...] Puff, most megint
kaptam egyet az oldalomba. Gyerekek, nekem
elég volt, hagyjuk abba az egészet, én
ki akarok szállni.”⁵⁷

⁵⁵ Kis Kalendárium. *Színház*, 1919. július 6. 16. old.
Ld. még: Staud Géza: *A Tanácsköztársaság színházi
műsora. (Adattár)*. Színháztudományi és
Filmtudományi Intézet – Országos Színháztörténeti
Múzeum, Budapest, 1959. 57. old.; *Kisebb
színházak műsora*. Összeáll.: Dr. Jónás Alfréd.

Kézirat, hely és év nélkül, OSZK Színháztörténeti
Tár, MS 90. 16–17. old.

⁵⁶ Vö. Szalay Károly *I. m.* 175. old.

⁵⁷ Karinthy Frigyes: *A hajóhinta*. (Városligeti emlék).
Színházi Élet, 1919. szeptember 28–október 4.
8–10. old.

Függelék – Karinthy Frigyes: *Vérmező*

I.

Ó csudacsöndes, májusi éj!

Alszik remegőn a hűs Duna tükre
Lent fekszik a hold a viz fenekén –
Távol a Gellért – messze az égen
Nyúlnak a sávok, zöld-feketén.

A várhegy fekete tömbje
Omlik az éjbe vakon –
Tompá, rezes fény, lágy ütemekben
Visszaverődik az ablakokon.
Májusban az ifju nagy élet
Kéjtől zokogott – kéjétől a nyárnak

S éjfélben a hajóhídon át
Suhanni kezdtek zihálva az árnyak.

II.

Éjfélben halk, hideg ujjak
Kopogtak a köfalon át –
Éjfélben horkanva riadt fel
Martinovics, ferences-apát.

Két ájult, kimeredt szem
Meglátta a néma falat –
Zöld sugarak táncoltak
Boltozott öble alatt.

Négy lépcső, kockakövekből
Sikátor, hosszú torok –
Ablaktól le a földig
Vonalat húz a nyirok.

Most felfutott a falon! --
Most vigyorogva lenéz --
Most koppant! ... Hosszu köröm,
Nedves, zöldszinü kéz.

Ablakból visszamered rá
Tele van minden kicsi zug:
Krétafehér az arca
Szája fekete luk.

III.

A hűs, magos teremben, hogy kongtak a szavak
Lobogtak gyertyalángok sötét tetők alatt,
Ólmos, kifáradt arcok, fehérlő árkusok
Vibráltak, összefolytak. – A jegyző olvasott.

Ó hogy feküdt a posztón a szürke napvilág!
Hosszu, sötétlő sorban hallgattak a bírák.
A Hétszemélyes Tábla. Mögöttük a falon
Kőarcu Krisztusisten, meredten és vakon.

... Hétszázkilencvenötben ... Martinovics, apát.
Királysértés ... A császár ... Röpiratok, ruhák.
Az institutiót bíralták, ellenezték
... Gyülések ... föld alatt ... republikánus eszmék ...

Ez itt ... ez conspirált ... E szürke, vézna váz?!
Kit a bírák előtt a forrógörcs kiráz?
Halottfehér arcán, sötét talár felett
Lobognak feketén kísértetes szemek.

Ez itt ... ez conspirált ... Pincékbe ... föld alatt ...
Forralva lázasan rettentő dolgokat ...
Császárt ... Meg államot ... (így sorba szól a vád)
S lefordította titkon a Marseillaise dalát.

A Marseillaise dalát!! ... A vén szivek felett
Ó hogy riadt keresztül a nyirkos Rémület!
Ó hogy vált hamuszinre megrebbenő szemök!
... Páris ... A Marseillaise ... Hétszázkilencvenöt ....

IV.

Páris. A Grève piacon
Peregve pördül a dob.
Szinte szikrázik a nap
Tarka tömeg kavarog.

Hajrá! Be vigan
Gurigáznak le a fők!
Tréfásan szökken a vér
Pörögnek a dobverők.

Hahó! Mi gurigázunk!
Hahó! Van elég!
Kinek mi köze hozzá?
Adhatjuk, a miénk!

Hahó! Ki morog?
Európa, a kutya, vonít?!
Hahó! Guritunk
Neki is valamit.

Púderes frizurába
Két kövérke golyócska, fehér –
– Hogy szuszogott Louis Capet
Hogy dült ki nyakából a vér!

Felkeltek a királyok ellenünk!
Mi odalöktük a miénk fejét! ...
– Danton, polgártárs, elvetve a kocka! ...
Künt a határon Dumouriez ...

Egyetlen ordítás
Hogy reng a föld belé:
„Aux armes, citoyen!
Aux armes! ...
Le jour de gloire est arrivé! ...

V.

„Hallgassatok meg. Megtörött szivembe
Nincs szenvedély már – megbékélt, kiholt.
Ó úgy borul a bűnbánat tüdőmre
Mint börtönöm, e szörnyü, szürke bolt.
Bűnös vagyok ... igen ... beismerem ...
Megtört a borzalom ... s a börtön ...
Biráim, gyónni akarok:
Ó jaj!
Remegve, gyáván, összetörten.

„Beismerem már ... káték és beszédek
Voltak valóban ... könyvek és írók --
Szabadságról -- meg eszmékről -- beszéltünk
S bíraltuk is az institutiót ...
A Marseillaiset lefordítottuk
S – amint tehát kitetszett
Megsértettük: – igen, beismerem
Ó jaj!
Őfelségét, Ferencet!

„De ifju voltam és forró agyamban
Ködös, riasztó víziók lobogtak --
Egyetlen szívnek láttam a világot
Melyben nehéz, sötét eszmék dobognak.
Nyomor s bűn fojtogatta torkom
S a vén betűözön –
Ezreknek tompasága fájt
Ó jaj!
Nyirok, hideg közöny.

„Egyszerre jöttek ... tompa, halk morajjal
Az alkonyatból ... jöttek a szelek.
Párisba tűz ... Párisba reng a járda ...
Párisba vén vasajtók döngenek ...!
Párisba fortyog a csatorna
Párisba háborog –
... S Versailles alatt, a kéjkerteken át
Hahó!
Bőg, bűzös, éhes, százezer torok! ...

„Halálfehéren, vacogó fogakkal
A hatalom dadogva némúl el: –
Egyetlen hosszú, véres ordításban
A nép, a nép győzelmet ünnepel! ...
Halványuló kísértetárnyak
Lidérc láng, szürke fantom –
Halljátok? Desmoulins kiált
Hahó!
S dobog riongva Danton!

„Ó ily idők, ó ily napok! S mi látjuk!
Kimondott szó, te büszke és kemény!
Ó hogy riadt meg döbbenő agyamban
A látomás! – csak én értettem én!
Egy éjjel sírtam – a hideg falakhoz
Ütöttem homlokom –
Kongottak a falak
Ó jaj!
Kietlen, furcsa hangokon.

„Egy éjjel sírtam: – elszorult torokkal
Zokogva vertem a hideg falat – –
Párisban akkor ünnepelt a konvent
Jourdan sereggel állt Demappes alatt.
– Itthon halálos némaságban
Feküdt a vén mező –
Süket mező, letarlott messzeség:
Ó jaj!
Langy eső, könnyező...

„Hogyan? Hiába? *Nálunk* ezt nem értik?
Ezt meg nem értik nálunk, ezt a hangot?
Kilógó nyelvü, föld porába süppedt
Süket baromnép, eltiport bitangok?!
Kiknek fején ül vigyorogva
A Butaság biborpalástban:
Ez a mi népünk, ez meg én vagyok
Ó jaj!
Én, hogy figyeljem, látva lássam!

•

„Igen ... pincékbe ... rejtekezve ... én, én
Vezettem őket ... összeesküvés?!
Didergő szájjal, táncoló fogakkal
Zöldüljetez ... halljátok?! ... Ez kevés!
Csikorduljon az ujjszorító
Csavarjátok ki a csuklóimat! ...
Dögöljetez meg! ... Többet is tudok is! ..
Ó jaj!
Zuhogjatez, fojtogató falak!

„Egy kardcsapással ujjongó szabaddá
E népeket ... és engem -- látva lássák!
Egy kardcsapással elsöpörni innen
A buta önkény vak lidércnyomását --
Süvöltő kardok büszke harca,
Szabad mezőkön zengő háborúk! ...
– Ó irgalom! Ó félek a bakótúl!
Ó jaj!
Krétafehér az arca ...
Szája fekete luk ...

VI.

Először Sigrayt vezették köztük el
Szolártsik felbukott a lépcsőhöz közel –
Szentmarjay vadul ellökte a papot,
Hajnóczy sirva ment, Őz Pál viaskodott.

Martinovics: – (így szólnak a régi krónikák)
Ájult volt, amidőz a padra hurcolák.
Nyitott, tajtékos ajkán hideg mosoly, fakó –
Két hóna alá nyúlva cipelte a bakó.

Kuszált, vizes haja, sovány gyermek-feje
Rácsuklott csöndesen a hóhér keblire –
S melyet nyirkos pirossal az alvadt vér elöntött:
Két karja átölelte szelíden a fatönköt.

(Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Pályamű 1148. 1–9. old.)